

УДК 281. 9(477)

М. В. Лях,
студентка IV курсу спеціальності “країнознавство” Національного університету “Острозька академія”

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА РАТНІВЩИНІ У XVI – XVII СТ.

У статті проаналізовано особливості релігійного життя на Ратнівщині у XVI – XVII ст. Простежено роль церкви у житті населення, кількість храмів, становище місцевих священників, а також особливості тодішніх релігійних вірувань жителів регіону.

Ключові слова: Ратнівщина, Ратненське староство, церква, релігія.

Религиозная жизнь на Ратневищине в XVI – XVII вв.

В статье проанализированы особенности религиозной жизни на Ратневищине в XVI – XVII вв. Прослежена роль церкви в жизни населения, количество храмов, положение местных священников, а также особенности тогдашних религиозных верований жителей региона.

Ключевые слова: Ратневищина, Ратненское староство, церковь, религия.

Religious Life in Ratne Region in the XVI – XVII centuries

The article analyzes the features of religious life in Ratne Region in XVI – XVII centuries. Traced the church's role in the life of the population, the number of temples, the situation of local priests, and especially of those religious beliefs of the region.

Keywords: Ratne Region, Ratnenske Starostvo, church, religion.

Ратнівщина у XVI – XVII ст. належала до королівських володінь і утворювала собою адміністративно-територіальну одиницю – Ратненське староство. Воно було розташоване на території історичної Волині, простягаючись довгою смугою у верхів'ї Прип'яті, і входило до складу Холмської землі Корони Польської, врізаючись клином (відомий у науці “ратенський” чи “любомльсько-ратенський клин” коронних земель) у територію Великого князівства литовського поміж Ковельським староством і Берестейською землею. Варто відзначити, що населені пункти, які належали до Ратненського староства, сьогодні перебувають у межах Ратнівського, Старовижівського, Любомль-

ського та Любешівського районів Волинської області і Кобринського району Брестської області Білорусі.

Ратнівщина цього періоду здавна привертала увагу істориків з причини збереження потужної джерельної бази, зокрема джерел описово-статистичного характеру: податкові реєстри 1500–1510 рр. [7; 8, с. 304–327], інвентарні описи 1512, 1556, 1592 рр. [8, с. 327–336; 4; 5], люстраційні акти 1565, 1570, 1628, 1661 рр. [9, с. 427–442; 3, с. 272–320; 14, с. 210–245; 10, с. 43–61; 15, с. 152–162; 13, с. 222–250]. Однак дослідження здебільшого стосувалися соціально-економічного розвитку Ратненського староства, оскільки згадувані джерела мають в основному соціально-економічний характер. Проте окрім статистичних даних, що характеризують господарський розвиток Ратнівщини, ці джерела, а особливо люстрації, вміщують і багато інших відомостей, що стосуються різноманітних аспектів життя населення, у тому числі й релігійного, вивчення якого і є метою цієї статті.

Окрім названих джерел дослідницький інтерес становить також стаття польського історика Т. Любомирського “Староство Ратенське” [12], написана на підставі унікальних джерельних матеріалів, місцезнаходження багатьох з яких нинішнім дослідникам невідоме.

Релігійне життя на Ратнівщині у XVI – XVII ст. серед іншого було об’єктом вивчення сучасних волинських дослідників В. Т. Денисюка та І. О. Денисюка. Однак жанр історико-краєзнавчого нарису їх праць “Ратнівщина” [8] та “Ратнівська земля” [9] наклав відбиток на організацію та подачу матеріалу: дослідження носять науково-популярний характер, поза увагою авторів залишилися і деякі джерела.

Завданнями цієї статті є простежити роль церкви у житті населення Ратненського староства в XVI – XVII ст., за даними люстрацій встановити кількість храмів у старостві в цей період, охарактеризувати становище місцевих священників, а також особливості тодішніх релігійних вірувань жителів регіону.

Територія Ратненського староства, займаючи площу близько 1740 км², охоплювала дві волості – Ратненську та Ветельську. До складу першої на початку XVI ст. крім міста Ратна входило дев’ять сіл – Застав’є, Датинь, Синів, Замшани, Дубечно, Велунча, Заліси, Глухи та Самаровичі. З часом на її території засновано кілька нових населених пунктів – у люстраціях 1565 та 1570 рр. вже фігурують села Мелехи та Видринче, у люстрації 1628 р. – Поступля, у люстраційному акті за 1661 р. – Заброддя та в інвентарі 1674 р. – Заболоття. Ветельська волость існувала у складі чотирьох сіл – Ветли, Щедрогость, Радостов та Повіче. Адміністративним центром староства слугував ратнен-

ський замок, де містився замковий уряд, очолюваний старостою [3, с. 272–320; 14, с. 210–245; 10, с. 43–61; 15, с. 152–162].

Звертаючись до аналізу релігійного життя на Ратнівщині, насамперед варто зазначити, що у документі Почаївського монастиря, відомому як “Пом’яник”, за 1313 р. міститься запис про Ратне і монастир у ньому. Ця ж дата є першою писемною згадкою про населений пункт [9, с. 15]. Означений монастир неодноразово привертав до себе увагу науковців, тому що з ним, за деякими версіями, пов’язане ім’я легендарного Петра Ратенського. У 1308 р. вселенський патріарх Афанасій висвятив його на митрополита Київського і всієї Русі. Згодом Петро Ратенський очолює митрополічу кафедру у Москві. В 1313 р. митрополит відвідав Орду, де вів переговори з її верховним правителем – ханом Ізбеком, і саме від нього добився привілею, згідно з яким усі духовні особи, підпорядковані митрополиту, підлягали лише церковному, а не княжому суду [9, с. 395]. У 1327 р. Петро Ратенський був канонізований як святий на Володимирському соборі, а в 1339 р. – у Константинополі [9, с. 397]. Місце, де знаходився Ратненський монастир, до сьогодні так і не з’ясоване. У XIX ст. протоієрей А. Хойнацький, описуючи життя св. Петра, підкреслював, що монастир був розташований поблизу Ратна, над річкою Прип’ять. Історик церкви А. Дублянський у книзі “Українські святі” стверджує, що Петро Ратенський заснував монастир біля с. Раєвище, згодом ставши його ігуменом. Нині – це село Яревище [8, с. 311].

Перша документальна згадка про наявність православної церкви у місті Ратне, що було центром управління староством, стосується 1565 р. Люстрація цього року називає розмір податку, сплачуваного “попом Воскресеньським” [9, с. 428]. Відтак у середині XVI ст. в місті Ратне існував православний храм, побудований і висвячений в ім’я Святого Воскресіння. Є підстави вважати, що в 1565 р. це була не єдина православна церква у Ратному, бо та ж люстрація говорить про наявність у місті кількох домів священників: Масюк-піп, Васько-попович, попадає Іленська і вже згадуваний піп Воскресеньський [9, с. 427]. Враховуючи це, В. Т. Денисюк та І. О. Денисюк справедливо припускають, що в цей час у Ратному функціонувало не менше трьох православних храмів [8, с. 245]. Стільки ж священників грецького обряду згадує і поборовий реєстр 1564 р. [16, с. 190].

У люстрації 1661 р. під рубрикою “попівство в Ратному” згадується про наявність у місті церкви Різдва Пресвятої Богородиці: привілеєм Сигізмунда III 1614 р. цій церкві надавались певні земельні володіння у селі Конище. Вказано, що до неї ж в селі Здомишель належить ка-

пличка. Селяни Здомишля і Глух повинні давати на цю церкву медову данину і зі своїм вікарієм щороку приходити до неї на храмовий празник [13, с. 244]. Третім православним храмом у Ратному був Свято-Троїцький. Він згадується у дипломі на права, надані руському народу польським королем Яном Казимиром та сеймом 1650 р. на основі Зборівського договору, у переліку церков, які були залишені в православ’ї [1, с. 374]. Можна припустити, що у Ратному в цей час функціонувала також Іллінська церква, оскільки цілком можливо, що “попадя Іленська” – це спотворене “Іллінська”. Тим більше, що є багато свідчень про існування в Ратному церкви Святого Іллі у ХІХ ст. і аж до 1944 р., коли вона під час військових дій була спалена [8, с. 250-253].

Що ж до кількості церков у селах староства, то Т. Любомирський стверджує, що в 1510 р. на сімнадцять сіл було 8 церков, дві з яких порожні [12, с. 219]. Люстрація 1661 р. згадує православних священиків у селах Радостов, Повіче, Кортеліси, Дубечно, Глухи, Синів [13, с. 232–244]. А В. Т. Денисюк та І. О. Денисюк приводять документальні свідчення про те, що 1618 р. у старостві було 16 православних церков: саме за стільки храмів сплачувала арендну плату тодішня управителька ратненського замку Єлизавета з Лезеніци. Відмічено, що три з них були в самому місті Ратне [8, с. 245]. Так чи інакше принаймні в найбільших селах староства функціонували православні храми. Як свідчать джерела [13, с. 244], споруджувались вони за кошти населення під керівництвом місцевих священиків.

Православні священики неодноразово терпіли утиски від місцевої адміністрації. Про це свідчить лист короля Сигізмунда І 1519 р., у якому він засуджує дії ратненського старости, який обклав великими поборами православних священиків: “Чули ми, що Якуб Секлюцький, староста Ратненський, змушує православні церкви до сплати більшої данини, ніж мала б з них бути, по копії грошей від кожної церкви; з огляду на тяжке становище церков, скасовуємо цю постанову, однак застегіємо, що й надалі за ними залишається складання почти на Великдень, по одій овечій шкурі, по одному грошу й по дзбану вареного меду” [12, с. 219]. Ще в одному королівському листі, уже Сигізмунда Августа, цитованому Т. Любомирським, зазначено: “з огляду на затрати, які предки попа Івана понесли на будівництво церкви, оскільки його батько, дід і прадід були попами у Ветлах, залишаємо згадуваного Івана при цій церкві до його смерті [12, с. 219]”. Очевидно листу передувало якесь звернення цього священика.

Одночасно йшов наступ католицизму, що не могло не відобразитись на становищі православних церков. Нема точних вказівок, коли

саме у Ратному з'явився католицький костел Святого Леонарда, при якому у XVII ст., а можливо й раніше, функціонували школа і шпиталь. Відомо, що вже у 1500 р. кілька дворич віддавали данину плебанові, а в 1504 р. у його власність було надано великі земельні володіння, що включали орні землі, ліси, луки [7, с. 6]. Однак в часи революції 1648–1676 рр. його не минула трагічна доля. У 1648 р. католицький костел в Ратному було пограбовано, вівтар спалено, фігури святих порубано, тогочасного плебана, який намагався втекти і вивезти коштовності костелу до Любліна, було вбито в лісі, а кілька возів з майном костелу розграбовано [12, с. 219]. Відтак у 1661 р. тогочасний плебан Жигмунд Отребус не міг показати люстраторам жодних королівських привілеїв, які б підтверджували права костелу, окрім окремих витягів, які вціліли [13, с. 245–249].

Цікаву інформацію про наявність школи при костелі і будівництво шпиталю, містить привілей місту від 1615 р., яким підтверджувалось право виробництва горілки і шинкування нею [13, с. 227]. “Для того, аби в міській молоді були знання, розуміння наук і страх Божий, на ляського бакалавра, що мешкає при костелі, який би вчив дітей, з тієї горілки повинні будуть давати 40 польських злотих, окрім того цей бакалавр жодної плати з дітей не повинен брати, хіба що йому хтось дасть щось з ласки, того не забороняємо... До польського шпиталю, який буде знову збудовано, тому, хто буде над ним старшим, щороку з тієї ж горілки по 20 польських злотих повинні давати” [13, с. 227]. А. Яблоновський писав, що у цьому привілеї зафіксовано факт, який має непересічне значення, оскільки він свідчить, що в королівських привілеях неодноразово зверталась увага на “цивілізаційні” потреби українських міст [15, с. 29]. Зрозуміло, що таке твердження цілком відповідає його поглядам про культурну місію Польщі на українських землях, про “польський плуг”, який підняв неосвоєні українські простори. Однак, не викликає сумнівів, що окрім благородної мети – допомога школі і шпиталю – цей привілей мав ціллю і фінансову підтримку польського костелу.

Не обійшли Ратненщини й унійні процеси. Ще в січні 1595 р., коли львівський владика Гедеон Балабан скликав у Львові духовний синод прихильників унії, серед кількох архимандритів і протопопів “з різних воєводств, земель і повітів” згадується і представник із Ратна [6, с. 580]. Правдоподібно, це був настоятель Воскресенської церкви, яка й перейшла в унію невдовзі після її проголошення, так як Різдво-Богородицьку унійні процеси захопили тільки в 30-х рр. XVII ст., а Свято-Троїцька і в середині XVII ст. згадується у джерелах як православна [1, с. 374].

Ратне є у списку міст і містечок, яким було дозволено мати по одній православної церкви, що був складений сеймом “для заспокоєння православної релігії” у 1632 р. [2, с. 657], хоч на той час їх у місті було ще дві. Але вже в 1635 р. уніатський священник Михайло Кульчицький з’являється у Різдно-Богородицькій церкві [8, с. 246]. Ратненські міщани на чолі з бурмістром і райцями чинили йому опір. Як згадувалось вище, священник скаржився до холмського гродського суду, що вони, “по духу православної”, наносять йому збитки, лають непристойними словами, а також побили його слугу [8, с. 246]. Капличка у селі Здомишель, очевидно, також стала уніатською, оскільки в скарзі Кульчицький пише, що селяни будували “свою відокремлену церкву в Здомислі” [8, с. 246]. Кульчицький захопив храм у Здомишлі, але не надовго. 1642 р. місцеві люди привели з собою православного священника Петра і, викинувши уніатські атрибути, проводили службу [8, с. 246]. Як підтверджує уже згадуваний диплом на права 1650 р., надані руському народу на основі Зборівського договору, православною у Ратному залишалась на той час лише Свято-Троїцька церква. Люстрація 1661 р. свідчить, що церква у селі Щедрогость, збудована на кошти підданих, перебувала в унії з “костелом Святим Римським” [13, с. 244]. Уніатські церкви Ратнівщини були порвернуті у православ’я вже після поділів Польщі, коли ці землі відійшли до складу російської держави.

Т. Любомирський, описуючи православні церкви XVI – XVII ст. в Ратненському старостві, зазначає, що вони чорні, занедбані, поставлені з брусів, наче наспіх, дзвіниці на чотирьох стовпах з дерев’яним хрестом на куполі. Цвинтарі не огорожені, сюди заходять сільські стада, тільки найновіші могили з хрестами, а на інших вони повалені на землю [12, с. 229]. Дослідник вважав, що в ті часи тут де не де ще зберігалась віра у всілякі замовляння, ворожбу і інші язичницькі пережитки [12, с. 229]. Свідчення про це збереглися і в документах. Так, люстрація 1565 р., описуючи податок “почеревизна”, вказує, що тут “і інших вигадок непобожних було досить” [9, с. 440]. “Почеревизна” ж сплачувалась, “коли котрий чоловік там, на пограниччю литовським так на віру з вдовою або з дівкою хотів мешкати (без церковного шлюбу), тоді обоє йшли на замок і давали певну суму грошей за те, що їм того допущено” [9, с. 440]. Проте староста Станіслав Місковський суворо заборонив цей звичай, оскільки він “противний Богові, публічним правам і моралі, а він (староста) є сторожем Закону Божого” [9, с. 440].

Однак Любомирський наголошує, що все ж давні ігрища і інші язичницькі звичаї на той час залишилися уже тільки в давніх хроніках. По селах було багато виставлених хрестів – на роздоріжжях, при

в'їздах, що свідчило про те, що тут жив люд глибоко релігійний, який хоч ще й не зводив розкішних храмів, однак вже минули часи, коли молились “під вівчарнею” [12, с. 230].

На той час у побут селян уже міцно увійшла християнська віра. І протягом всього періоду польського панування вона залишалась у цьому регіоні здебільшого православною, оскільки ні унійні процеси, ні тим більше католицизм так і не пустили тут глибоких коренів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). – К., 1861. – Ч. II. – Т. I. – 530 с.
2. АЮЗР. – К., 1883. – Ч. I. – Т. VI. – 938 с.
3. АЮЗР. – К., 1890. – Ч. VII. – Т. II. – 644 с.
4. Головний Архів давніх актів у Варшаві. – Архів Скарбу Коронного. – Відділ LVI. – № R. 5. – Арк. 1–28.
5. Головний архів давніх актів у Варшаві. – Архів Скарбу Коронного. – Відділ LVI. – № R. 5. – Арк. 47–63.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К., 1994. – Т. V. – 704 с.
7. Грушевський М. С. Описи Ратенського староства з 1500–1512 рр. / М. С. Грушевський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – 1898. – Т. XXVI. – С. 1–40.
8. Денисюк В. Т., Денисюк І. О. Ратнівщина: історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 352 с.
9. Денисюк В. Т., Денисюк І. О. Ратнівська земля / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 452 с.
10. Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1903. – Т. 7. – 198 с.
11. Описі Ратненського староства з 1500 – 1512 рр. // Михайло Грушевський. Твори у 50 томах : Серія історичні студії та розвідки (1895–1900). – Львів, 2004. – Т. VI. – С. 259–287.
12. Lubomirski J. T. Starostwo Rateńskie. Wyjątek z historyi osad wołoskich w Polsce / J. T. Lubomirski // Biblioteka Warszawska. – 1885. – Т. LVIII (2). – S. 209–232.
13. Lustracja wojewódstwa Ruskiego 1661–1665. – Wrocław, 1976. – Cz. III. – 289 s.
14. Lustracja wojewódstwa Ruskiego, Podolskiego i Bielskiego 1564–1565. – Warszawa, 1992. – XLVII + 284 s.
15. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – Т. V. – 226 s.
16. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1902. – Т. XVIII. – Cz. I. – 252 s.